

Bölcseleti irodalom.

1. Magyar nyelven.

Bölcseleti irodalmunkban Apácai Cseri Jánostól kezdve, ki megalapította s egyszerre virágzásra is emelte, korszakunk utolsó évéig nagy hézag volt. Az első, ki ismét magyar bölcseleti művel lépett a közönség elé, Sartori Bernát¹⁾ ferencrendi szerzetes volt, kinek műve: „Magyar nyelven philosophia, azaz: a bölcsesség szeretésének tudományából némely jelesebb kérdések“ stb. Egerben 1772. jelent meg. Előszavában panaszkodik, hogy a magyarok nem ápolják nyelvüket, mint az idegen nemzetek, hanem gondatlanul elhanyagolják. „Én azért — folytatja — tekéntvén más nemzeteknek tulajdon nyelvekért felvett és fáradhatatlanul iparkodó serénységeket, ezen csekély munkára tettem kezeimet.“ A szándék mindenestre dicséretes, de munkája csekély értékű, mert egészen elmaradt a kortól, sőt még az iskolai phi-

¹⁾ Horányi Memoria Hung. III. 211. Wallaszky Consp. Reip. Litt. 331. Balogh P. A philosophia hazánkban. (Philos. pályam. I. 1835. 57.) Lányfi m. II. 100.

losophiák színvonalán is alul áll. A mű négy részre oszlik, melyeknek elseje a logica-, második a metaphysica-, harmadika az általános, negyedike a részletes philosophiával foglalkozik. A három utolsó részben van némi nyoma a rendszerességnek; az elsőben csak egyes kiválogatott kérdéseket vitat meg. Minden kérdésnél dicséretes pontossággal fölállítja először a tételt, utána elmondja bizonyítékait, ezek után pedig sorban cáfolja az ellenvételeket. A logicában és metaphysicában bibliai alapon áll, s a bölcsélet kútfejenek is a bibliát mondja; de hátramaradottsága és szűkkörű, sokszor naiv fölfogása leginkább a természettudományi részben tűnik föl. — A fordítások között legjelesebb Boethius munkája *Ille i Jánostól*¹⁾: „A. M. Torquatus Boetziusnak öt könyvei a philosophiának, vagyis bölcseségnek vigasztalásairól.“ (Kassa 1766.)

2. *Latin nyelven.*

Latin bölcséleti irodalmunk e korszakban meglehetősen terjedelmes volt, noha nem merítette ki e tudomány minden ágát. Voltak ugyan egyetemes philosophiai munkáink, de ezek nagyjából csak iskolai használatra készültek, és így nem tekinthetők szigorúan tudományos műveknek. Legtöbb író a logicával és metaphysicával foglalkozott. Jelesebbek: Szentkirályi Ágh István²⁾

¹⁾ B a l o g h P. A philosophia hazánkban. (Philos. Pályam. I. 1835. 68.)

²⁾ Szilágyi S. Erdély irodalomtört. (Bud. Szemle VI. 1859. 26.)

kolozsvári unit. tanár logicája és metaphysicája; bölöni Pálfi Benjamin¹⁾ hasonló tárgyú művei; Horváth János²⁾ budai jezsuita tanár „Institutiones logicae et metaphysicae“ című munkája (Buda 1770). — Ivanchich János³⁾ komáromi születésű jezsuita két külön műben tárgyalta a logicát és metaphysicát: „Institutiones logicae“ és „Institutiones metaphysicae“ (Nagyszombat 1757—58). — Ugyanily cím alatt adta ki a logicát és a metaphysicát Jaszlinszky András⁴⁾ Nagyszombatban 1756. — Reviczky Antal⁵⁾ jezsuita Des Cartes (Cartesius) szellemében írta bölcséleti compendiumát: „Elementa logicae, metaphysicae et theologiae naturalis“ (Nagyszombat 1753—57). — Berényi Sándor⁶⁾ a bölcsélet tanára az egri lycaeumban „Philosophia rationalis, seu logica“ című munkát adott ki tanítványai használatára, melyben nem a scholasticusok, hanem a Wolf nyomdokait követte. Írt ugyanannak rendszerében „Metaphysicá“-t is, mely,

¹⁾ Szilágyi S. Erdély irodalomtört. (Bud. Szemle VI. 1859. 26.)

²⁾ Horányi Memoria Hung. II. 164. Fasc. Eccl. 1842. II. 295.

³⁾ Horányi Memoria Hung. II. 266. Fasc. Eccl. 1842. II. 296. Fessler Gesch. X. 445. Balogh P. A philosophia hazánkban. (Philos. Pályam. I. 1835. 56.) Lányi i. m. II. 100.

⁴⁾ Horányi Memoria Hung. II. 204. Katona Hist. Crit. XXXIX. 962. Fessler Gesch. X. 445. Balogh i. m. 56. Fasc. Eccl. 1842. II. 296. Lányi i. m. II. 101.

⁵⁾ Katona Hist. Crit. XXXIX. 996. Balogh i. m. 48. Fasc. Eccl. 1842. II. 298. Lányi i. m. II. 100.

⁶⁾ Horányi Memoria Hung. I. 278. Katona Hist. Crit. XXXIX. 940. Balogh i. m. 56.

valamint az előbbi is, Egerben 1762. jelent meg. — Horányi Elek¹⁾ kegyesrendi szerzetes munkái közül ide sorolható: „Propositiones logicae et metaphysicae cum dissertatione de Leibnitziano rationis sufficientis principio“ (Buda 1767). Ugyanő adta ki bővítve és javítva Dalham Flórian kegyesrendi szerzetes művét a helyes gondolkodásról, beszélésről és értésről: „De ratione recte cogitandi, loquendi et intelligendi“ (Velence 1770). — Keregedei Makó Pál²⁾ nagyszombati jezsuita tanárnak, később kanonoknak van „Metaphysicá“-ja (1766) és „Logicá“-ja (1769). — Segner János András³⁾, a jeles matematikus „Specimen logicae universaliter demonstratae“ című munkát adott ki (Jena 1740). — Schwarz Gottfried⁴⁾, kit fennebb már megemlítettünk, az elméleti gondolkodástan elemeit tette közzé: „Elementa logicae theoreticae“ cím alatt (Osnabrück 1748). — Végre a korabeli legjelesebb művek közé tartozik Hatvani Istvánnak⁵⁾ „Introductio ad principia philosophiae solidioris“ (Debrecen 1757) című logikája, melynek magasztaló birálata a lipcsei „Acta Eruditorum“-ban olvasható. E munka célja a Cartesius elveinek száműzése volt.

¹⁾ Benkő Transsylv. II. 331, 525. Balogh i. m. 66. Fessler Gesch. X. 447. Lányi i. m. II. 98.

²⁾ Horányi Memoria Hung. II. 541. Fessler Gesch. X. 405. Fasc. Eccles. 1842. II. 297. Lányi i. m. II. 100.

³⁾ Klein Nachrichten I. 389.

⁴⁾ Horányi Memoria Hung. III. 236. Katona Hist. Crit. XXXIX. 1000. Fessler Gesch. X. 447.

⁵⁾ Benkő Transsylv. II. 529. Balogh i. m. 59.

A természeti philosophiát vette tárggyul Radics Antal¹⁾ ily című munkájában: „Introductio in philosophiam naturalem“ (1746), mely az általános physica főelveit adja elő. — Ide tartozik még Töke István²⁾ marosvásárhelyi tanár értekezése a természeti philosophia elemeiről, e cím alatt: „Institutiones philosophiae naturalis dogmatico-experimentalis“ (Szeben 1736), és Köleséri Sámuelnek³⁾ műve a természeti jog alapvető igazságairól: „Axiomata juris naturae, de officiis justii, honesti, et decori, cum introductione paraenetica“ (Szeben 1723).

A bölcselet körébe vágó értekezések közül megemlítünk még néhányat. Inczedy József⁴⁾ a bölcselet tanításáról értekezett (1726). — Borosnyai Nagy Márton⁵⁾ híres orvos a lélek és test egymásra való kölcsönös befolyásáról irt: „De potentia et impotentia animae humanae in corpus organicum sibi junctum“ (Halle 1729), melyben e sokat vitatott kérdést éles észszel vizsgálja, bírálgtván s részben cáfolgtván a különféle elméleteket (influxus physicus, occasionalismus,

¹⁾ Természettud. Közl. III. 1871. 492.

²⁾ Benkő Transsylv. II. 55. Katona Hist. Crit. XXXIX. 898. Szilágyi S. Erdély irodalomtörténete. (Bud. Szemle VI. 1859. 22.)

³⁾ Seivert Nachrichten 232. Szilágyi S. Erdély irodalomtört. (B. Szemle VI. 1859. 22.)

⁴⁾ Katona Hist. Crit. XXXIX. 963. Szilágyi S. Erdély irodalomtört. (Bud. Szemle VI. 1859. 22, 47, 308.)

⁵⁾ Wessprémi Succ. Med. Biogr. II. 149, 200. III. Siebenb. Quart. VI. 1796. 166. Szilágyi S. Erdély irodalomtört. (Bud. Szemle VI. 1859. 22.)

harmonia praestabilita). — Hatvani István¹⁾ a bölcsélet hasznáról a theológiában „Oratio de philosophiae utilitate in theologia“ című értekezést irt. — Claudius Jakob²⁾ értekezése: „Dissertatio de sublimi in scientiis“ (Wittenberg 1734). — Cornides Dániel³⁾: „Theses philosophicae inaugurales Humio atque Bolingbrockio deistarum recentissimorum coryphaeis oppositae“ (Erlangen 1758). — Gömöri Dávid⁴⁾ hires orvos és alchymistától van: „Dissertatio de syllogismo, mathematica nova methodo conscripta“ (Jena 1732). — Casparides András⁵⁾ almási fi ily című értekezést adott ki: „Dissert. metaphysica de possibilitium natura“ (Wittenberg 1756). — Joseffi és Zwanziger⁶⁾ értekezése: „Examèn dubiorum quorundam, quibus libertatis et necessitatis nexus premitur“ (Lipcse 1768). — És végül Balogh József⁷⁾: „Praerogativae philosophiae ex naturae et artis testimonio probatae“ (Kassa 1737).

1) W e s z p r é m i Succ. Med. Biogr. Cent II. Pars II. p. 5.

2) Balogh P. A philos. hazánkban. (Philos. Pályam. I. 1835. 65.)

3) Balogh i. m. 65. Pauer i. m. 154, 278.

4) Balogh i. m. 65.

5) Ugyanott.

6) Ugyanott.

7) K a t o n a Hist. Crit. XXXVIII. 847.
